

HAREZM TÜRKÇESİNDE GEÇEN ALET- EŞYA ADLARI

Dr. Duygu KOCA*

Öz: Türk dili, tarihi süreçleri içerisinde değerlendirildiğinde çok geniş bir coğrafyaya yayılmış, bu coğrafyalarda konuşma ve yazı dili olarak kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi de bu süreçler içerisinde gerek dil yapısıyla gerek Karahanlı Türkçesi ile Çağatay Türkçesi arasında bir geçiş dönemi olması bakımından önemli bir yere sahiptir. Harezmi bölgesinde Arapça ve Farsça büyük öneme sahiptir. Ayrıca bölgede zaman içerisinde artan Türk nüfusuna paralel olarak Türkçe de kullanım sahasını genişletmişti. Ancak bölgede kullanılan Türkçe farklı Türk boylarının etkisini hissettirmekteydi. Farklı boyların ağız özelliklerinin yansıdığı bu bölge dil tarihimiz açısından büyük bir öneme sahiptir. Harezmi Türkçesinin kullanıldığı coğrafya zamanla ilim, kültür ve edebiyat merkezi haline gelmiş ve bu dönemde Türkçenin pek çok önemli eseri kaleme alınmıştır. Mukaddimet'ül-Edeb, Kıssasü'l-Enbiyâ, Mu'înü'l-Mürîd ve Nehcü'l-Ferâdis bu dönem eserlerinin önde gelenlerinden olup dönemin dil ve kültürünü, dini-toplumsal yaşamını büyük ölçüde bizlere aktarmaktadır. Çalışmamızda, bu eserlerde geçen günlük hayatta kullanılan alet-eşya adları etimolojik olarak incelenip, bu adların tarihsel süreç içindeki durumları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türk Dili, Harezmi Türkçesi, Alet-Eşya Adları, Etimoloji.

Names of Tools and Objects in Khwarezm Turkish

Abstract: When the Turkish language is evaluated within its historical processes, it has spread to a very wide geography and has been used as a spoken and written language in these geographies. Harezmi Turkish has an important place in these processes both in terms of its language structure and as a transition period between Karakhanid Turkish and Chagatai Turkish. Arabic and Persian were of great importance in the Khwarezm region. In addition, in parallel with the increasing Turkish population in the region over time, Turkish had also expanded its usage area. However, the Turkish used in the region was influenced by different Turkic tribes. This region, where the dialectal features of different tribes are reflected, is of great importance in terms of our linguistic history. The geography where Khwarezm Turkish was used became a center of science, culture and literature in time and many important works of Turkish were written in this period. Mukaddimetü'l-Edeb, Kıssasü'l-Enbiyâ, Mu'înü'l-Mürîd and Nehcü'l-Ferâdis are among the most prominent works of this period and convey the language, culture and religious-social life of the period to us to a great extent. In this study, the names of tools and objects used in daily life in these works are examined etymologically and their status in the historical process is tried to be revealed.

Keywords: Turkish Language, Khwarezm Turkish, Tool-Item Names, Etymology.

---

*Arş. Gör. Dr., Uşak Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Uşak/ Türkiye, E-posta: duygu.koca@usak.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9014-3096

Giriş

Türk dili, tarihi süreçleri içerisinde değerlendirildiğinde çok geniş bir coğrafyaya yayılmış, bu coğrafyalarda konuşma ve yazı dili olarak kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi de bu süreçler içerisinde gerek dil yapısıyla gerek Karahanlı Türkçesi ile Çağatay Türkçesi arasında bir geçiş dönemi olması bakımından önemli bir yere sahiptir.

Başta, bir İran kavminin adı olan Harezmi: Özbekistan, Türkmenistan ve Kara Kalpakistan toprakları içinde, Ceyhun ırmağının alt yatağının sağ ve sol tarafındaki bölge için verilen addır. Burada yaşayan halka da Arapça *Harezmî* denilmiştir. Bölgeyi 717 yılında Müslümanlar fethetmiş, 1017’de Gazneli Mahmud zapt edip yönetimi kendi komutanlarına vermiştir. Elden ele gezen idare 1041’de Kıpçak ve Kağılı boylarından olan komutanların eline geçmiştir (Yüce, 1993, s. 3-4). Bu tarihlerden itibaren Harezmi’in Türkleşmesi hız kazanmıştır.

Harezmi’in Türkleşmesi XI. yüzyıldan XIII. Yüzyıla kadar devam etmiş ve bu süreçle birlikte Harezmi sahasında, Karahanlı temelinde; ancak ondan farklılıklar arz eden yeni bir yazı dilinin kullanımı mümkün olmuştur. Harezmi’in Türkleşmesinde Oğuzlar ve Kıpçaklar önemli rol oynamış; ayrıca Kalaçlar, Uygurlar, Peçenekler, Kimekler, Bayavutlar, Kağılılar ve birtakım göçebe Türk Aşiretleri de bu konuda etkili olmuştur. Bölgenin Türkleşmesinde rol oynayan bu ögeler, bölgenin kendi yazı dilini de oluşturmuştur. Bu yazı dili, XIII. yüzyılda Karahanlı Türkçesinden gelişerek Oğuz, Kıpçak, Kağılı ve diğer boyların lehçelerinin karışımıyla oluşan ve XV. Yüzyılda yerini Çağatay Türkçesine bırakan Harezmi Türkçesidir. Bölgedeki bu etnik karmaşıklık dönem eserlerinin diline de yansımış; farklı metinlerde farklı lehçe özelliklerinin görülmesine sebep olmuştur (Ata, 2014, s. 21).

J. Eckmann, *Philologia Turcicae Fundamenta*’daki “Harezmi Türkçesi maddesinde dönemin eserlerini; “*Mukaddimet’ül-Edeb, Kıssasü’l-Enbiyâ, Mu’inü’l-Mürîd, Nehcü’l-Ferâdis* ve *satır arası Kur’an tercümesini* yazıldığı yeri, yazarının yaşadığı bölgeyi dikkate alarak Harezmi Türkçesi içerisinde ele almış; Muhabbet-nâme, Mir’ac-nâme, Dâsitân-ı Cumcuma, Kutb’un Hüsrev ü Şirin’i ve Altın Ordu sahasına ait yarlık ve bitikleri de Altın Ordu sahasına dâhil etmiştir” (Ata, 2014, s. 21).

Bir eser üzerinde veya dönemsel dil incelemelerinde, söz varlığı üzerine yapılan çalışmalar, o dönem toplumunun kültür ve medeniyetini, dini-toplumsal yaşantısını, örf ve adetlerini bir bakıma ortaya çıkarır. Biz de bu düşünceden hareketle çalışmamızda, Harezmi dönemi eserlerinden *Mukaddimet’ül-Edeb, Kıssasü’l-Enbiyâ, Mu’inü’l-Mürîd* ve *Nehcü’l-Ferâdis*’de yer alan günlük yaşamda kullanılan alet-eşya adlarını kullanım alanlarına göre sınıflandırdık. Sınıflandırdığımız bu adları etimolojik olarak inceleyip, bu adların kullanımlarını ortaya koymaya çalıştık.

1. Tarımla İlgili Alet-Eşya Adları:

balta “Balta” anlamına gelmektedir (NF 30/2, KE 39v/10); *baltu* (EDPT 333), *balta* (DLT I 418/9).

Kelimenin başlangıçta daha çok “savaş baltası” olarak kullanıldığı göze çarpıyor. Kıpçakçada *balta* olarak kullanılır. Ayrıca kelimenin Sümerce, Toharca, Osetçe, Eski Farsça, Kalmukça gibi dillerden geçtiği hakkında görüşler de vardır. Doerfer *balta* biçiminin Türkçeye Moğolcadan geçtiğini ortaya atmıştır. Ona göre Türkçe *balta* biçiminin Moğol çağından başlayarak ortaya çıkması buna en güzel tanıktır. Bu kelime Türkçeden belli başlı komşu dillere de geçmiştir”(TDES 37/38).

kürgek “Kürek” anlamına gelmektedir(KE 135v/1); *kürgek* (EDPT 742-743), *kürgek* (DLT II 289/25).

“Toprak, kömür gibi şeyleri bir yerden bir yere alıp atmaya, taşımaya yarayan ve yayvan bir bölümü, buna bağlı sap.” Eski Türkçede kelime *kürî* olarak geçer (KBS I

591). Bir görüşe göre bu kelime *kürî+gek* şeklinde olup *-gak* eki fiilden isim yapma eki olup, somut bir isim türetmiştir (DLTG 88).

saban “Saban” anlamına gelmektedir(KE 128r14); *saban* (EDPT 790), *saban* (DLT I402/14).

“Tarlayı ekilir duruma getirmek için çift süren hayvanların koşulduğu demir uçlu tarım aracı.” Bu kelime Orta Türkçede *saban* ~ *sapan* olarak geçer. Ayrıca Orta Türkçede *sap* “sıra” +*an* şeklindedir. *saban* kelimesi Türkçe kökenli bir kelime olup, diğer dillere de geçmiştir (TDES 347).

teprek “Kürek” anlamına gelmektedir(NF 325/15).

türü “Bel” denilen küreğe benzer tarım aracı anlamına gelmektedir (NF 435/1).

orğak “Orak” anlamına gelmektedir (KE 56r21); *orğak* ~ *orak* (EDPT 216), *orğak* (DLT II 128/20).

“Ekin biçmekte kullanılan yarım çember biçiminde araç.” Bu kelime Eski Türkçede “orğak” olarak, Kıpçakçada ise “orak” olarak yer alır. Türkçe *or-* “biçmek” kökünden *-gak* ekiyle kurulmuştur. *Or-+gok*> orak. Bu ekin başındaki “ğ” diyalektlerin büyük bir bölümünde düşmüştür. Orta Türkçede *baştar* kelimesi de “orak” olarak geçer. Ancak *baştar*’ın *orğak*’tan farklı özel bir orak olduğu biliniyor. Kökeni açık olarak bilinmiyor (TDES 308).

2. Hayvancılıkla İlgili Alet-Eşya Adları:

ağ “Ağ, balık ağı” anlamına gelmektedir (KE 144v14); *ağ* (EDPT 75), (KBS I 50).

arğamçı “Yükü deveye yüklerken kullanılan halat” anlamına gelmektedir (KE 101v15).

berge “Kamçı” anlamına gelmektedir (KE 97r19); Clauson’a göre Latince *virga*’nın anlamı “sopa, çubuktur.” Kelimenin buradan gelmiş olabileceği teorisi olanak dışıdır (EDPT 362), *berge* (DLT III 323/7).

boyunduruk “Her iki öküzün birden boynunun üzerine konulan boyunduruk.” anlamına gelmektedir (KE 162r15); *boyunduruk* (EDPT 387), *boyunduruk* (DLT III 179/17).

Bu kelime *boyun+duruk* şeklinde olup, +*duruk* eki nesne isimleri türetmeye yarar. İsimden isim yapma ekidir (DLTG 72). Kelime Eski Kıpçakçada *boyunduruk* şeklindedir (TDES 60).

burunduk “Yular, buruna geçirilen yular, burunduruk” anlamına gelmektedir (KE 190r9); *burunduk* (EDPT 368), *burunduk* (DLT I 501/17).

Kelimenin kökeni *burun* “burun” +*duruk* şeklindedir. Türkçede burunduğa *yavaşa* da denilmektedir (TDES 64).

dizgin “Dizgin” anlamına gelmektedir (ME 79/8); *tizgin* (EDPT 574), *tizgin* (DLT I 339/11).

tizgin “gemin uçlarına bağlanan kayış.”tır. Orta Türkçede bu kelime aynı zamanda *tintizgin* olarak da kullanılır. (Sibirya diyalektlerinde *tin* sözü bugüne değin saklanmıştır.) Kıpçakçada *tizgin* veya *tüzgün* biçimleri de vardır. Kelime Türkçe *tiz-* (>*diz-*) veya *tüz-* (*düz-*) kökünden gelmiştir. Eski ve yeni diyalektlerde *tizgin*’e türlü adlar verilir. Azeri alanında “dizgin” olarak geçen *yüyen* adı Türkiye Türkçesinde ve Türkmencede *uyan* biçimini alır. Orta Türkçede *yügün* olarak saklanmıştır (TDES 116).

eđer ~ **eyer** “Eyer” anlamına gelmektedir (NF 53/2); *eđer* ~ *eyer* (EDPT 63/275), *edher* (DLT II 224/25), *idér* (EUTS 89).

Kıpçakçada *eyer* şeklindedir. Yakutçada *ıngır-ıngır*, Çuvaşçada *yéner* olarak geçmesi; çağdaş diyalektlerde hayvana vurulan semere *ıngırçak* adının verilmesi kafa karıştırıcıdır. Ligeti, *nyereg* ‘eyer’ şeklinin eski bir Türk dilinden kalmış alıntı olduğunu dile getirir. Bunun yanında Ligeti’ye göre, Moğolcada *yanggirçağ* yanında *ınggirçağ* da kullanılmış. -çağ Moğolca bir ektir (TDES 142).

kamçı “Kamçı” anlamına gelmektedir (NF 86/1, ME 50/2, KE 100v10); *kamçı* (EDPT 626), *kamçı* (DLT I 417/23).

toğa “Demir halka; çember; pranga” (KE 148v10); anlamına gelmektedir. *toku* (EDPT 466/467), *toku* (DLT III 226/21).

üzengü “Üzengi” anlamına gelmektedir (NF 50/14, ME 151/8, KE 248v5); *üzenğü* (EDPT 289), *üzengü* (EUTS 275).

Kelimenin eski kaynaklarda ve çağdaş diyalektlerde “merdiven” anlamına geldiği de görülür. Kelimenin Moğolcada üzengiye verilen *dörüge*’den gelmiş olması ses bilgisi açısından güçtür, eski bir Türkçe kalıntı olabileceği kuvvetlidir. Trakya’da *üzgü*’nün “merdiven” olarak, Türkçede *üzgeç*’in “ip merdiveni” olarak kullanılması, bu kelimelerin *üz-* kökünden geldiğinin göstergesidir. *üz-* kökü, “ayırarak, koparmak” anlamındadır. Türkmencede ayağını yerden *üz-*, “kaldırmak” anlamındadır. Hayvana binileceğinde basılacak yerin “basmak” anlamına gelen kökten gelmesi, ayrıca “basmak, merdiven” gibi anlamlarına gelmesinden, *üzengü*’nin de *üz-* kökünden geldiğini düşünebilir. Üzenginin Bulgarcada *zengija*, Arap diyalektlerinde *zengawa* şekliyle geçmesi, Türklerin bu kelimenin yayılımında önemli rol oynadığının göstergesidir (TDES 430/431).

yügen “Gem” anlamına gelmektedir (NF 52/12); *yügün~yügön* (EDPT 913), *yügün* (DLT III 144/1).

3. Müzikle ilgili Alet Adları:

kömrük “Davul” anlamına gelmektedir (KE 234r11).

kopuz “Ut, kopuz, kubuz” anlamına gelmektedir (KE 177r7); *kopuz* (EDPT 588), *kopuz* (DLT I 19/14). Kelime “Ozanların çaldığı telli Türk sazı” anlamına da gelmektedir (KBS I 541).

4. İnşaatla İlgili Alet Adları:

ağrılık “Hezen, damların üzerine döşenen büyük ağaç, kiriş” anlamına gelmektedir (NF 432/16).

ajya ~ eje ~ açça “kireç, alçı, sıva” anlamına gelmektedir (ME 97/2, KE 87r18).

bıçkı “Bıçkı, testere” anlamına gelmektedir (NF 11/6); *bıçğu* (EDPT 294), *bıçgu* (DLT I 13/11).

“Bı(̃>)eç(<c,s)-K(< g)I(>i)”. Bu kelime Anadolu diyalektlerinde *bıckı*, *bıçcı*, *bıhçı*, *bıhtı*, *bıckı*, *bıçğı* şeklinde kullanılabilir (KBS I 139).

kerpiç “Kerpiç, tuğla” anlamına gelmektedir (KE 113v16); *kerpiç* (EDPT 737), *kerpiç* (DLT I 455/16).

“Saman ve balçık karışımı ilkel tuğla”. Kelimenin Orta Türkçedeki bir başka şekli *pışık*’tır. Kelime Kıpçakçada, Çağataycada *kerpiç* olarak geçmektedir. Uygurcada ise *kış* şekliyle kaynaklarda yer almaktadır (KBS I 499).

Süyek “Tahta kapının kenar tahtası” anlamına gelmektedir (KE 242r6).

5. Demircilikle İlgili Alet-Eşya Adları:

çeke “Çivi, mih” anlamına gelmektedir (ME 73/8).

körük “Kuyumcu veya demirci körüğü” anlamına gelmektedir (NF 237/16, KE 175v15); *körük* (EDPT 741), *körük* (DLT I 391/7).

Bu kelimenin bir başka manası “ateşi canlandırmak için kullanılan ve açılıp kapandıkça içindeki havayı üfleyen araç, bazı araçların açılıp kapanabilir üst üste katlanmış bölümü.” Kelimenin kökeni *köy-ir-* “yakmak” + *ük* şeklindedir. Anadolu ağzlarında ise bu kelime *körük*, *körüklük* şeklinde olup, “emirci dükkânı” manasındadır (KBS I 557/558).

temür “Demir” anlamına gelmektedir (NF 11/7, KE 24r15); *temir* (EDPT 508), *temür* (DLT I 42/12).

Kelime Eski Türkçe ve Orta Türkçede *temür* şeklinde geçmektedir. Yeni Uygurcada ise *tömür* şeklindedir. Kelime Arapça *demir* şeklinde olabilir. Bu kelime bazı görüşlere göre Arapçadan gelmiştir (KBS I 275/276).

6. Evle İlgili Alet-Eşya Adları:

adağ ~ **ayağ** “Çanak, kase, kadeh” anlamına gelmektedir (NF 264/10-309/13, MM 190/1, KE 249r12); *adağ~ayak* (EDPT 270), *adağ~ayak* (DLT I 80/18).

DLT’ de Oğuzların bu kelimeyi bilmedikleri onun yerine *çanak* kelimesini tercih ettikleri söylenmektedir (DLT I 84). Uygur Türkçesi metinlerine kadar takip edebildiğimiz bu kelime, Uygur metinlerinde Soğdça *batır* kelimesiyle ikilemeli olarak kullanılmıştır. Daha sonraki dönemlerde bu kelime *çanak* kelimesiyle ikilemeli olarak kullanılmış olup, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde *çanacuk* yani *çanakçık* şeklinde yer almaktadır (TS II 821). Günümüz Oğuz lehçelerinde Gagavuz Türkçesi dışında çanak ve türevleri şeklinde yaşamaktadır. Türkiye Türkçesinde *çanak* “toprak, metal vb.den yapılmış yayvan, çukurca kap; çiçeğin en dışında bulunan yeşil yaprakların tümü; göz çukuru; çevresine göre alçakta bulunan ve genellikle geniş tekne biçiminde yer” anlamlarını ifade etmektedir (TÜSI I 434).

aşaç “Tencere” anlamına gelmektedir (KE 228v7); *usıç* (EDPT 242), *aşaç~aşıç* (DLT III 382/2). *aşa* “yemek, aş” anlamındadır (KBS I 83).

bardağ “(Oğuzca) su içilen bardak, şarap ve acııcı nesnelere ölçüsü” anlamına gelmektedir (ME 88/6); *bart* (EDPT 358), *bart~yart* (DLT I 341/6).

bart +-*ak* küçültme ekidir. Kelime Türkçeden geçerek; Sırpçada *bardák*, Bulgarcada *bárdaktır*. Mısır Arapçasında da *bardâq* olarak görülür (TDES 40). Bazı Türk dillerinde bardak sözcüğü unutulmuş olup, yerine Rusçalaşmış Türkçe bir sözcük [*tostagan*, *dostagan*>] olan *istakan* kullanılmaktadır. Bu sözcük Rusçadaki en ünlü Türkizmlerden birisidir (KBS 113).

beşik “Beşik, bebek yatağı” anlamına gelmektedir (NF 362/2, KE 18v11); *béşik* (EDPT 380), *béşik* (DLT I 236/20).

Kelime *beşi-* (*bişi-*) “sallamak” +-*k* biçimiyle oluşmuştur. Türk diyalektlerinde beşik için *sallancak*, *tebret* gibi adlar da kullanılır (TDES 48).

bıçak “Bıçak” anlamına gelmektedir (NF 118/2, ME 35/8, MM 242/4, KE 50r10); *bıçak* (EDPT 293). *bıçak~bıçäk* (EUTS 40). *piçäk* (EUTS 157).

Talat Tekin’e göre bıçak: *bıç-* (kesmek)’tan değil, *bi*’den gelir (KBS I 139). Türkçe *bıç-* (>*biç*) kökünden geldiği bellidir: *bıç* +-*ak* ekiyle yapılmıştır. Uygurca *bi* “bıçak” köküyle *-çak* ekiyle yapıldığı görüşü yanlıştır. Farsçada *pīçaq* biçimi Türkçeden geçmez. Macarca *bicsak* biçimi Kumanlardan kalma alıntı yoluyla (TDES 50).

çakmak “Çakmak, yakma aracı” anlamına gelmektedir (ME 10/4); *çakmak* (EDPT 408), *çakmak* (DLT I 469/21).

Kelimenin kökeni *çak-* “çakmak” +-*mak* şeklinde olup, bu ek fiilden soyut veya somut isimler yapmaya yarayan ektir (DLTG 94). Kelime Türkçeden Arapçaya, Farsçaya geçmiştir.

çanak “Çanak” anlamına gelmektedir (NF 24/17, ME 24/3, KE 217v12); *çanak* (EDPT 425), *çanağ* (EUTS 59), *çanak* (DLT I 84/19).

Kelimenin kökeni *çân* “çukur, oyuk; bardak” anlamındaki isim ile + *ak* küçültme ekidir (KBS I 218).

çekeğ “Kulp, kapı kulpu” anlamına gelmektedir (ME 91/5).

çıkır “Çıkırık” anlamına gelmektedir (KE 40v18); “Çıkırık, değirmen, çark, dolap gibi şeylerin çıkırığı; ip çıkırığı ve her türlü makara; değre, felek” *çığırık~çıkırık* (EDPT 410), *çığır* (DLT I 421/10).

Kelimenin kökeni *çî* “yansıma ses” + *kır+ık* şeklindedir. Nişanyan bu kelimeyi *çixrı*, *çıkırık* şeklinde okumuş ve Farsça kökenli olduğunu ileri sürmüştür. Fakat bu görüş yanlıştır (KBS I 236).

çömçe “Kepeçe, çömçe” anlamına gelmektedir (NF 28/17); *çömçe* (EDPT 422), *çömçe* (DLT I 417/14).

Sözcüğün Farsça *çamça*’dan alıntılama olduğu söylenmektedir. Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde *çömçe*, *çamça*, *kepeçe* şeklinde yer aldığını söyleyebilmekteyiz (TS II 951). Günümüz Oğuz Lehçelerinde Gagavuz Türkçesi dışında *çömçe* ve türevleri şeklinde yaşamaktadır. Türkiye Türkçesinde *çömçe* “tahta kepeçe” şeklinde bir anlam ifade eder. Fakat bu şekilde görüşlere rağmen kelime Oğuzca bir kelimedir (TÜSI I 502), (TDES 99).

emzülük “Emzik” anlamına gelmektedir (ME 41/4).

idiş ~ iyiş “Kap” anlamına gelmektedir (NF 66/1, ME 13/6, KE 8v17); Clauson “idiş” kelimesi ile ilgili “kap, tas, tekne” anlamlarını ifade etmiştir (EDPT 72). “Kadeh (Yağma, Taksı, Yemek, Oğuz, Argu dillerinde), tas, bardak, tencere gibi her nevi kap” anlamına gelmektedir (DLT I 61/12).

ķamış “Kamış” anlamına gelmektedir (KE 132r13); *kamış* (EDPT), *kamış* (DLT I 369/22). *ķamış~ķamuş* (EUTS 164). “sulak yerde yetişen, çok yıllık ve otsu bitki (TDES 204).

ķazan “Kazan” anlamına gelmektedir (KE 95r1); *kazgan* (EDPT 682).

Orta Türkçede *kazgan* “sel sularının yardığı yer” anlamına gelirken sonradan “kazan” anlamını kazanmıştır. Kelime, Türkçe *kaz-* kökünden gelmektedir. Farsçadan alındığı yönündeki görüş yanlıştır (TDES 223/224). Eski Türkçede *kazgan*’ın “kazılmış yer, çok çukurlu arazi” ile bağlantısı düşünülemez. “Yanlıştır. Çünkü Altay dillerindeki /r/ /z/ değişmesi ve diğer Türk dillerindeki örnekler bu sözcüğün Türkçe olduğuna kanıttır. Ayrıca, ilk hecedeki /ā/ ünlüsü uzundur” (KBS I 448).

ķerey “Saç tıraş eden ustura” anlamına gelmektedir (NF 383/6); *ķerey* (EDPT 748) *ķerey* (DLT III 174/16).

Kelimenin kökeni *ķerey* Hint-Avrupa dillerinden (Grek, Keiro “traş etmek”) alıntı olmalıdır. Oğuzlar *yüligü* kelimesini bilmediklerinden usturaya *ķerey* derler (EDPT 748).

ķiyiz “Keçe” anlamına gelmektedir (NF 31/7, KE 101v15); Kelime Oğuzlarda *ķeçe* olarak kullanıldı *ķidiz* (EDPT 707), “yaygı, halı, kilim” anlamlarına gelir *ķiwiz* (DLT I 366/6).

“Orta Türkçe *ķidiz* ile Moğolca *ķebis* aynı değildir. ‘Keçe’ anlamındaki Türkçe sözcüğün Eski Türkçede *ķigiz* biçimi yoktur. Bu nedenle de Moğolca *ķebis* sözcüğü bu dilde Eski Türkçeden alıntı olamaz” (KBS I 529).

ķobķa~ķova ~ ķowa ~ ķava “Kova” anlamına gelmektedir (NF 357/12, ME 60/4, KE 71v8); *ķovķa* (EDPT 583), *ķova* (DLT I 147/27).

Kelimenin Eski Türkçede “içi boş, kof” anlamına gelen *ķovî*’dan [*ķovķa<ķovî*] gelmiş olabileceğı söylenir (KBS I 547).

ķolaņķ “Kolan, eyer kolanı, eyer kayışı” anlamına gelmektedir (KE 223v17); *ķolan* (EDPT 622), *ķolan* (DLT I 214/16).

ķözķü “Ayna” anlamına gelmektedir (MM 370/1, KE 80v8); *ķözņķü* (EDPT 716), *ķözņķü* (DLT III 379/17).

Bu kelime Eski Türkçede *ķözni ~ ķözni* şeklinde geçmektedir. Kelime Harezmi Türkçesinde *ķözķü*, Çağatay Türkçesinde *ķözķü* şeklindedir (Seng. 306v5). Kelime Codex Cumanicus’ ta *ķüzķü* (CC 86/29) şeklindedir. (KBS I 391). Çağdaş lehçelerde yaşayan bu kelime *ķö-* “görmek, bakmak” fiilinden önce “-z+” ile isim yapmış sonra “*ķöz+*” ismine “+*ķu*” isimden isim yapma eki getirilmiştir (DLTG 81).

küp “Küp” anlamına gelmektedir (NF 149/1, KE 171r19); Clauson bu kelime için “küp veya testi” anlamını kullanmıştır (EDPT 687). “Küp” anlamına gelmektedir (DLT I 147/8). Bugün sadece Azericede *küpe* şeklinde yaşamaktadır. Bu kelime Türkiye Türkçesinde de geçmektedir (KBS I 591).

küveç “Güveç” anlamına gelmektedir (NF 29/13, ME 8/3); “Yemek pişirmek için topraktan yapılmış düz, sıg çömlek” *küveç* (EDPT 687).

Kelimenin kökeni *kömeç* < *kömmē*+ç < *köm-meaş şeklindedir (KBS I 388).

perde “Perde, örtü” anlamına gelmektedir (NF 101/16).

sağrak “Sürahi, kase, kap” anlamına gelmektedir (NF 310/13, ME 24/7, KE 94r11); *sagrak* (EDPT 815), *sagrak* (DLT I 1007).

sağu “Ölçek” anlamına gelmektedir (ME 93/2, KE 96v3); Temelde “Ölçek, ürün ölçüğü” *sağu* (EDPT 805), *sagu* (DLT III 225 6).

sengek “Ağaçtan veya topraktan yapılmış su kabı” anlamına gelmektedir (NF 159/14); *sengek* (EDPT 838). “Su içilen testi; ağaçtan oyulmuş su kabı (Oğuzca)” (DLT III 367/1).

Sözcük Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde *senek* olarak geçmektedir (TS V 3384). Günümüz Oğuz lehçelerinde Türkmen ve Gagavuz Türkçesi dışında *senek* ve türevleri şeklinde yer almaktadır (KBS II 752).

serniç “Su kabı; deve derisinden yapılan su tulumu, ağaçtan oyulmuş kap” anlamına gelmektedir (KE 174r14); *sarnıç* (EDPT 854), *sarnıç* (DLT I 45426).

sırça “Cam” anlamına gelmektedir (NF 185/1, ME 157/5, KE 150r16); *sırıçga* (EDPT 846), *sırıçga* (DLT I 489/6).

Sırıçga şekli DLT’de “çekirge” anlamıyla da yer almaktadır. Kelimenin kökeni *sır+ça*, (<*sırıçga) şeklindedir. Kelime Anadolu diyalektlerinde *sırça*, *sırçak* şeklinde geçmektedir (KBS II 770).

sızgu “Kürdan, fırça” anlamına gelmektedir (ME 183-6).

süzek “Süzek” anlamına gelmektedir (ME 88/6).

tağar ~ **tağarcuk** “Çuval” anlamına gelmektedir (NF 107/8, KE 237v1); “Çuval, dağarcık, içerisine buğday ve başka şeyler konan nesne, harar” *tağar* (EDPT 471), *tağar* (DLT I 17/15).

Kelimenin halk ağzındaki anlamı “ağzı geniş, büyük toprak küp” tür. Eski Türkçede *tağar* şeklinde yer alan bu kelimenin anlamı “torba, dağarcık, dağar” şeklindedir. <*tag “dolgun, bodur” (DLT I 89/2). Kelime Anadolu diyalektlerinde *taar*, *tagar*, *tahar* şeklindedir (KBS I 260).

tarğak “Tarak” anlamındadır (NF 11/7, KE 18v11); *tarak*~*tarğak* (EDPT 537), *targak* (DLT I 14/10).

Kelime Eski Türkçede ve Uygurcada *targak* şeklinde geçer. *tar-(a)-(g)ak* şeklindedir. Kelime Anadolu ağzlarında *tarak* olarak geçer (KBS II 860).

tayak “Dayangaç, dayak, baston” anlamındadır (ME 184/4, MM 77/2); *tayak* (EDPT 568), *tayak* (DLT I 417/6).

Kelimenin kökeni <*ta+*a-k* şeklinde tahlil edilmiştir. (KBS I 269).

tokmak “Tokmak, çamaşır tokmağı” anlamına gelmektedir (KE 12r21); *tokmak* (EDPT 470), *tokmak* (DLT III 177/7).

Kelimenin kökeni *tokr-* “insan dövmek” +“-*mak*” şeklinde olup, bu ek fiilden somut isim yapmaya yarar. Kelimenin Eski Türkçede *tokr-*’dan geldiği anlaşılır (EUTS 243). Kelime çağdaş diyalektlerde *tokmak* (Tkm.), *tokmoğ* (Kırg.), *tokpak* (Kzk.) şeklindedir (KBS II 906).

töşek ~ **döşek** “Döşek” anlamına gelmektedir (KE 93r2, MM 388/2, NF159/8, ME 94/6); *töşek* (EDPT 563).

Kelimenin kökeni *töşe-* “döşemek” (DLT III 266/23) fiilinden “-k” eki ile yapılmıştır.

tulum “Deriden kap; tulum, örülmüş ve şişirilmiş tuluk” anlamına gelmektedir (KE 240v1); *tuluk*(EDPT 495), *tulkuk* (DLT II 289/1).

Yunancada *tilimos*“meşin torba, tulum” anlamındadır. Kelimenin Yunancadan gelmiş olabileceği yanlıştır. “Çünkü Eski Türkçede tuluk; Orta Türkçede *tulkuk* biçimleri ile *tulkuklan-* “tulum gibi şişmek” fiili de vardır. Herhalde, Türkçe tulum sözcüğünü ödünç alan Yunanlılar sonuna bir +*os* getirerek Yunancalaştırmışlardır” (KBS II 931).

yastuk “Yastık” anlamına gelmektedir(NF 159/11, KE 213r11)*yastuk* (EDPT 974), *yastuk* (DLT III 43/11).

Kelime Kıpçakçada da *yastuk* biçiminde kullanılmaktadır. Türkçe *yasta-* “dayamak” fiilinden “-k” ekiyle yapıldığı anlaşılıyor. Yalnız *yatsak*biçiminin ikinci derecesindeki *a*’nın *i*’ya çevrilmesi açıklanmaya muhtaçtır. Räsänen ve Doerfer gibi bilim adamlarının *yat-* kökünden *-sık* ekiyle yapıldığı yolundaki savları yanlıştır (TDES 443).

yelpise “Yelpaze” anlamına gelmektedir (NF 235/15, ME 97/8); *yélpi-* (EDPT 920), *yelpet-*; *yélpet-* (DLT II 352/3).

Eski Türkçe ve Orta Türkçede kullanılan *yelpe-* kökünün değişik biçimleri “esmek, estirmek” ; *yilbi-* “esmek, yelpaze sallamak” anlamlarına gelir. Bu fiillerin “YEL+P(B)E(İ)-[N-/R-/T-/]” biçimleri vardır. **yel+pi-se-* “yelpazelenmek istemek, yelpaze sallamak istemek” biçiminin varlığı düşünülebilir. *yél+pe-se>yelpaze* biçimine dönmüş olabilir. Farsçadaki *bezân* “bir tür yel” anlamındaki kelimedenden gelmiş olabileceğini söylemek yersizdir. Farsça *mî:ve’nin>meyve>meyva* olduğu gibi Türkmencedeki “balık süzgeci” anlamındaki *yelpezek* kelimesinin de *k’si* düşmüş *e’si a’ya* dönmüş olabilir (KBS II 1116).

7. Savaş ve Askerlikle İlgili Alet-Eşya Adları:

başak “Okun veya mızrağın üzerine geçirilen demir, temren; ok temreni, ok başağı” anlamına gelmektedir (NF 326/9, MM 344/3); *başak* (DLT I 378/14), *başak* (EDPT 378).

Kelimenin kökeni *baş+ak* “ok temreni”. Buradaki *+ak* ekinin başkalaşmış bir kullanımı vardır. Bu ek eklendiği sözcüğün anlamını az da olsa uzaklaştırmaktadır. İsimden isim yapmaya yarayan bir ektir. *başak* kelimesi birçok diyalekte *masak* şeklinde olabilir. 1. “Temren”, 2. “Başak” anlamları vardır. Orta Türkçede *başak* “okun veya kargının ucuna geçirilen demir, temren” olarak geçer. Sonraki dönemlerde “ekin başı, başak” anlamını taşır. Harezmi Türkçesinde *başak* kelimesi “ekin başı” olarak da “ok başağı” olarak da kullanılırken Kıpçakçada ise artık “ekin başı” olarak geçer (TDES 43).

börük ~ börk “Başlık, külah, börk” anlamına gelmektedir (NF 349/12, ME 77/6, KE 5v/11); *börk* (DLT I 349/21), *börk* (EDPT 362).

Kelime bugün Anadolu ağızlarında ve çağdaş Türk diyalektlerinde yaşamaktadır. Türkmence ve Kazakçada “börük” olarak, Kırgızcada “börk” olarak geçmektedir (KBS I 173).

bukağu “Köstek, pranga, kelepçe” anlamına gelmektedir (NF 325/10, ME 90/2, KE 154r5); *bukağu* (EDPT 314), *bukagu* (DLT I 446/26).

Kelimenin kökeni <**buk-* “bükmek, kıvırmak” eylemine dayanır. +*-a-ğı* ekleri getirilerek oluşturulmuştur. (KBS I 178).

bükürtmek “Hedef, nişane” anlamına gelmektedir (ME 45/5)

kalkan “Kalkan” anlamına gelmektedir (KE 62v19); *kalkan* (EDPT 621),*kalkan* (DLT II 356/19).

Bu kelime genel olarak Türk lehçelerinde ve Oğuz lehçelerinde “kalkan” demektir. Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde “kalkan yapınmak” “kalkanla siperlenmek” şeklinde yer almaktadır (TS IV 2187). Günümüz Oğuz lehçelerinde *kalkan* ve türevleri şeklinde yaşamaktadır. Türkiye Türkçesinde “oktan ve kılıçtan korunmak için savaşçıların kullandığı korunmalık, toplum olaylarında güvenlik görevlilerinin çeşitli saldırı araçlarından kendilerini ve başkalarını korumak için kullandıkları özel olarak yapılmış korumalık, koruyucu” (TÜSİ II 1171). Türkiye Türkçesi diyalektlerinde *galkan* şeklindedir (KBS I 455).

kılıç “Kılıç” anlamına gelmektedir (NF 48/12, ME 108/5, MM 95/4, KE 94r13); *kılıç* (EDPT 618), *kılıç* (DLT I 183/8).

“Uzun düz veya eğri, ucu sivri, bir veya her iki yüzü keskin, kın içinde bele takılan, çelikten silah”. Kelime *kılıç* (i)ç şeklinde oluşmuştur (KBS I 508).

kın “Kın, bıçak ve kılıç kını, kılıf” anlamına gelmektedir (NF 69/13, ME 10/7, KE 196r10); *kın~kınığ* (EDPT 630), *kın* (DLT I 339/25).

Eski Türkçeden başlayarak kullanıldığını görüyoruz. Kıpçakçada da *kın* şeklindedir. Moğolcada *kın*’a “quni” adı verilir. Bu adın Türkçe *kın* biçimiyle birleştirilmesi düşünülemez. Ancak Ramstedt* *quni* biçiminden yola çıkarak Moğolca *qu*’nin Türkçe *kın* ile birleştirileceğini bildirmiştir (TDES 237).

kiriş “Kiriş, yay kirişi, yay” anlamına gelmektedir (KE 211r13); *kiriş* (EDPT 747), *kiriş* (DLT I 198/10).

Bu kelime Eski Türkçede *kiriş* şeklinde olup “ok kirişi” anlamına gelmektedir (EUTS 110). Kelime Eski Türkçeden bu yana **ker-* “germek”+*-iş* şeklinde olabilir (KBS I 526).

kişen “Köstek, pranga, kelepçe” anlamına gelmektedir (KE 73v10); *kişen* (EDPT 754), *kişen* (DLT II 13/27).

Kelime, *kişē-* “bağlamak” köküne +*n* eklenmesiyle oluşmuştur. Kelimenin “KÍ(>e)Ş(>S),Z)-EN” şeklinde değişik biçimleri görülür (KBS I 528).

ok “Ok” anlamına gelmektedir (KE 44r15); *ok* (EDPT 75), *ok* (DLT I 11/14).

“Yayla atılan, ucunda sivri demir bulunan ince ve kısa tahta çubuk”. Eski Türkçeden beri süregelir. *ok<ok+çı*: (Oklug “kirpi”; okluk) Uygurcada da *ok* şeklindedir. *ox* Azericede bu şekildedir” (KBS II 617).

olunğ “Okun sapı, okun temrensiz kısmı” anlamına gelmektedir (MM 344/3).

sapkan “Uzun ve ince mızrak” anlamına gelmektedir (KE 98v7).

Eski sözlüklerde *sıpkın*, *sıpkun* biçimleri vardır; Türkçede *sapkın* biçimi de görülür. Kıpçakçada *sıpkun* olarak geçer. Türkçe *sap-* kökünden *-kın* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor (TDES 469).

sünğü “Süngü, mızrak, kargı” anlamına gelmektedir (NF 335/15, KE 30v5); *sünğü* (EDPT 834), *sünğü* (DLT I 3493).

“Tüfek namlusunun ucuna takılan küçük kılıç biçiminde delici silah” (KBS II 821). Eski Türkçede bu kelime *söngi*, *söngü* (EUTS 209) şeklinde de geçer. Kültigin Yazıtında “sünğüg batımı” kullanımı var iken, Taryat Yazıtında *sünüş-* “savaşmak” şeklinde yer almaktadır. **<sünğü+g* biçimi Çağataycada *sünğü* şeklindedir. Anadolu diyalektlerinde *sünge*, *sünğü*, *sünğüye* şeklinde olup, “ucunda ıslak bez bulunan, fırındaki kızgın külleri süpürmeye yarayan sırk” anlamındadır (KBS II 821).

toğ “Sancak, bayrak” anlamına gelmektedir (KE 223v2); *tuğ* (EUTS 251), *tuğ* (DLT III 127/11). Kelime *tū-* “tıkamak, kapamak” eylemine +*-ğ* ekinin gelmesiyle oluşmuştur (KBS II 929).

topuz “Topuz” anlamına gelmektedir (NF 183/1, KE 197v9).

yarık “Giyilen zırh, kalkan” anlamına gelmektedir (NF 71/12, KE 66v12), *yarık* (EDPT 962), *yarık* (DLT III 15/12).

yaşgu “Mızrak doğrultacak alet” anlamına gelmektedir (ME 81/6).

yaşık ~ yışık “Demir başlık, tulga” anlamına gelmektedir (NF 45/8, KE 133r7); *yaşuk* (DLT I 67/6).

Kelime *aş+uk* şeklindedir. Kıpçakçada *aşık* olarak yer alır. Divan’da bu kelimenin *yâşuk* tan bozulmuş olabileceğini Besim Atalay ifade etmiştir. Ona göre DLT’de *yaş-* “gizlemek, saklamak” fiilinden “yaşuk” “migfer, tulga” şekli de mevcut olduğundan kelime aslında *yâşuk* tür (DLT I 67/6).

yay “Ok yayı” anlamına gelmektedir (KE 133v8); *ya* (EDPT 869), *ya* (DLT III 215/21).

Kelimenin kökeni *yâ* şeklindedir. *Yay*’daki *y* fonemi ikincil olup, â ünlüsünün etkisiyle türemiştir (KBS II 1093).

yelük “Bayrak, süngü ucuna asılan bayrak” anlamına gelmektedir (KE 125r13).

yüñg “Tüy, telek” anlamına gelmektedir (MM 345/1).

yoba “Silah, teçhizat” anlamına gelmektedir (ME 168/3).

yöne “Teçhizat” anlamına gelmektedir (ME 76/8).

8. Giyim - Kuşam ve Süs Eşyaları Adları:

abuğ “Örtü” anlamına gelmektedir (KE 68r21).

ağı “İpek kumaşı” anlamına gelmektedir (KE 160v7); *ağı* (EDPT 78), “ipek kumaş (Altın veya gümüşle işlenmiş sırmalı)” *ağı* (DLT I 89/20).

Eski Türkçe kaynaklara kadar takip edilen bu kelime mal, mülk, zenginlik anlamına da gelebilmekte bu anlamları içeren “altın, gümüş, deve” kelimeleriyle birlikte kullanılmaktadır. Kelime Kutadgu Bilig’de “ağı çuz” şeklinde geçip, “ipekten yahut yünden yapılmış kıymetli kumaş” anlamını ifade eder (KB 1426).

bağ “bez, sargı, kuşak” anlamına gelmektedir (ME 166/6); *bağ* (EDPT 310), *bag* (DLT III 152/28).

Eski Türkçede *bâğ-* şeklindedir *bây-* şeklindedir görülür. Kelime *bâ-* “bağlamak” eylemine *+ğ* ekinin eklenmesiyle oluşmuştur (KBS I 100).

başlık “Başlık, börk” anlamına gelmektedir (KE 74v6).

başmak “Pabuç” anlamına gelmektedir (ME 140/8, KE 204r16); *başmak* (EDPT 382), *başmak* (DLT I 378/17).

Bu kelime *paşmak* şeklinde de kullanılabilir. Kaşgarlı Mahmud’a göre Oğuzca ve Kıpçakçada da *başmak* olarak yer kullanılır. Çiğilcede de *basak* biçimi yer alır. Kumancada da *basmak* olarak yer alır. Ayrıca Ramstedt’in Türkçe *başmak* ~ Korece *palma* birleştirmesi çarpıcıdır (TDES 43). Kaşgarlı Mahmud’un verdiği *başak* biçimiyle *başmak* arasındaki ilişki karışıktır. Ona göre Oğuzlar bir “-m-” ekleyerek *başak*’ı *basmak* biçimine sokmuşlardır. Kaşgarlı Mahmud Orta Türkçe *borsmuk* biçimindeki “-m-“ yi de buna örnek olarak vermiştir. Bu kelime Türkçeden Arapça, Farsça gibi komşu dillere geçmiştir (TDES 44).

bezek “Nakış, süs” anlamına gelmektedir (NF 380/9, KE 101v3); *bezek* (EDPT 391), (DLT III 263/26).

Kelimenin kökeni *bez-e-k* [*bediz+ek*] şeklindedir (KBS 137/138).

bilezük “Bileğe süs için takılan halka” anlamına gelmektedir (MM 192/1, KE 115r16); *bilezük* (EDPT 345), *bilezük* (DLT I 518/11).

Talat Tekin kelimenin kökenini “bileği çevrelemek” anlamındaki *bile- ile +sük*’ün birleşmesiyle açıklar. Nişanyan bilek ile yüzükten birleştiğini söyler. Çağdaş diyalektlerdeki *bilerizik*, *bilerzük*, *bilekzük*, *bilaguzuk*, *bileküzük* biçimlerinden kelimenin *bilek+yüzük* birleşmesinden oluştuğu açıktır (KBS I 147).

boğmak “Kolye, gerdanlık” anlamına gelmektedir (KE 77r5); *boğmak* (EDPT 315), *boğmak* (DLT I 466/24).

Kelime *boğ-* fiil köküne fiilden isim yapan, çoğunlukla alet türeten *-mak* eki getirilerek oluşturulmuştur (DLTG 94).

bürüncük “Peçe, kadın başörtüsü” anlamına gelmektedir (ME 81/1).

Clauson bu kelimeyi “*bürü-*” fiiline dayandırmakta etimolojisini “*bürü-n-çük*” şeklinde yapmaktadır *bürünçük* (EDPT 367), *bürünçük* (DLT I 510/11).

çalma “Sarı” anlamına gelmektedir (ME 94/3, 168v7); *çalma* (EDPT 420).

Kelime “sarmak” anlamındaki *çal-* fiili ile fiilden somut isim yapan *-ma* ekinin birleşmesiyle oluşmuştur (TETTL I 471).

çaruk “Çarık” anlamına gelmektedir (KE 154v7); *çaruk* (EDPT 428), *çaruk* (DLT I 381/4). “Sığır derisine yapılan ve deliklerine geçirilen şeritle bağlanan ayak giyeceği.” (TDES 80).

Kelime eski çağlardan beri kullanılır. Eski Türkçe ve Kıpçakçada *çaruk* olarak geçer. Kökü belli değildir. Ancak Eren bu kelimeyi *çar-* fiilinde aramıştır. Ve Teleütçede *çar-* kökünün “umwickeln” anlamında kullanıldığını söylemiştir. Bununla birlikte *çarık* (<*çaruk*) biçiminin *-uk* ekiyle yapılmış bir türev olduğunu düşünmüştür (TDES 80).

çöprek “Örtü, kumaş parçası” anlamına gelmektedir (NF 104/1).

çuz “Kırmızı, sarı, siyah renkli sırmalı ipekten Çin kuması” anlamına gelmektedir (KE 149v11); *çuz* (EDPT 431), *çuz* (DLT I 325/24).

duтуğ “Perde, gelin duvağı” anlamına gelmektedir (ME 28/6); Clauson “çadır örtüsü” anlamını vermiştir *tutuğ* (EDPT 452/453). Kelime fiilden somut isim yapan *-i* ekiyle türemiştir (TETTL I 666).

ed “İpekli kumaş” anlamına gelmektedir (KE 249v2).

edük ~etük “Pabuç, edik” anlamına gelmektedir (ME 183/3, MM 184/1, KE 118v16); *edük ~etük* (EDPT 50), *etük* (DLT I 68/19). Kelime Uygurcada *atük* şeklindedir (İKPÖ 142). “Etik” şeklinde kullanılan bu kelimenin etimolojisinin açık olmadığını belirten Eren, Anadolu ağızlarında kullanılan *hedik* “kara batmamak için giyilen bir çeşit kar ayakkabısı” biçiminin ön seste/h/ türemesiyle oluştuğunu belirtirken Dankoff ve Blesing’in *hedik* biçiminin Ermenice olduğu şeklindeki görüşüne katılmamaktadır (TDES 129).

ey bözi “İpekli kumaş” anlamına gelmektedir (MM 193/1).

ısırka ~ısırğa “Küpe” anlamına gelmektedir (ME 82/1, MM 192/2, KE 48r13).

içkur: “Kuşak, kemer” anlamına gelmektedir (ME 138/8); “Şalvar veya iç donunu bele bağlamak veya torba, kese ağzını büzmek için bunlara geçirilen bağ” (KBS II 955).

Eski Türklerde kuşağa *kur* adı verilmekteydi. Bu yüzden, *uçkur* (<*içkur*) “iç kuşak” anlamındadır. Türkçe kuşak da *kur* kökünün bir türevidir (TDES 421).

kaftan “Kaftan, elbise, üst giyeceği” anlamına gelmektedir (ME 190/6); *kaftan* (EDPT 582), *kaftan* (DLT I 435/24). “Çoğu ipek bir çeşit uzun, süslü üst giysisi” (KBS I 451).

<**kap+tan* “elbise” olabilir. Farsçadan alıntı bir kelimedir (h,aftân). Nişanyan *kaftan* kelimesinin Farsçadan alıntı olduğunu ifade etmiş ve bu kelimenin *xaftan* şeklinde olduğunu ve “cübbe” anlamına geldiğini ifade etmiştir (KBS I 451).

kalıng ~ kalın “Geline verilen çeyiz, mehir” anlamına gelmektedir (KE 242r3); *kalıng* (EDPT 622), *kalıng* (DLT III 371/18).

kaşıs “Kayış” anlamına gelmektedir (NF 372/2, KE 235v16); *kaşıs* (EDPT 607), (DLT I 369/13). **kad-* “döndürmek” “+ış” (KBS I 484).

keğim~keyim “Giyim, giyecek” anlamına gelmektedir (KE 79r3); *keğim* (EDPT 704). DLT’te *keğgü* biçimiyle geçer. Kelime *keğ-im* şeklinde oluşmuştur (KBS I 372).

kemer “Kemer” anlamına gelmektedir (NF 278/12).

kırañg “İnci, ziynet eşyası” anlamına gelmektedir (MM 192/1).

kırşen “Kadınların yüzüne sürdüğü bir çeşit allık, pudra; üstübeç” anlamına gelmektedir (KE 68v2); *kırşen* (EDPT 747), *kırşen* (DLT 437/27). Evliya Çelebinin vermiş olduğu *kırşend* biçimi ilginçtir. Kıpçakçada *kırşen* olarak geçmektedir (TDES 246).

kınc “Ayağa giyilen mestin, çorabın ayak bileğinden baldıra kadar olan kısmı” anlamına gelmektedir (MM 185/3); Türevleri Çağdaş diyalektlerde görülmektedir (TDES 251).

könğlek “Gömlek” anlamına gelmektedir (NF 159/7, KE 20r1); *könğlek* (EDPT 732), *könğlek* (DLT III 350/18). “Vücudun üst kısmına giyilen ince, kollu, yakalı giysi” anlamını da ifade eder (TDES 160).

Kelime Kıpçakçada *könğlek* olarak geçer. Bunun yanı sıra *könlek*, *kömlek* biçimleri de vardır. Türkçe *könül* (>*gönül*)’den geldiği anlaşıyor: *könül* +(*e*)/*k* eki Türkçe *gömlek* biçiminde eski *könğlek*’teki“-*n*” sesinin “-*m*” ye çevrildiği göze çarpıyor. Bu kelime Türkçeden Moğolcaya da geçmiştir (TDES 160).

kır “Kuşak, kemer” anlamına gelmektedir (MM 191/1, NF 82/11); *kur* (EDPT 642), *kur* (DLT I 324/19). Kelime, Çağatayca ve Osmanlıcada da *kur* şeklindedir (KBS I 569/570).

mamuk “Pamuk” anlamına gelmektedir (KE 173v18); *mamuk~pamuk*(EDPT 766). DLT’de pamuk şeklinde geçer ve Oğuzcadır (DLT I380/2). Talat Tekin kelimenin kökenini *bāmuk* olarak verir (KBS II 685).

monçuk “Boncuk; süs için boyuna takılan değerli taşlar” anlamına gelmektedir (NF 414/11, ME 86/8); *monçuk~bonçuk* (EDPT 767), *monçuk* (DLT I 475/26).

“Monçuk” kelimesi EskiTürkçeden beri var olan bir kelimedir, “renkli cam veya kristalden yapılmış kolye” anlamını ifade eder. Kelime Eski Türkçede *monçuk~munçuk* şeklindedir (*b*→*m*- değişimi) (EUTS 131/132).

oprak “Eski, yıpranmış; elbise” anlamına gelmektedir (MM 79/1); Clauson kelimenin aslında “elbisenin yıpranması” olarak kullanılırken, sonradan “elbise” için kullanıldığını söylemiştir *oprak* (EDPT 13), *oprak* (DLT I 118/18).

terinçek “Kadınlar için örtü, pelerin” anlamına gelmektedir (NF 415/1); *terinçek* (EDPT), *terinçek* (DLT I 510/18).

tizton “Şalvar” anlamına gelmektedir (ME 233/8).

ton - don “Elbise” anlamına gelmektedir (KE 12r21, NF 26/15, ME 17/4, MM 67/2); *ton ~ don* (EDPT 512), *ton* (DLT I 19/19).

torqa “İpekli kumaş” anlamına gelmektedir(KE 70v12); *torku~torko* (EDPT 539), *torku~turku* (DLT I 18/11).

üstemlğ “Kemerin başına, tokalara işlenen altın ve gümüş süsü olan eyer” anlamına gelmektedir (KE 106v20); *üstem* (EDPT 242), *üstem* (DLT I 107/12).

yaka “Yaka, elbise yakası” anlamına gelmektedir (NF 95/7); Clauson, kelimenin etimolojisini *yak-* fiiline dayandırmaktadır. Kelime Kıpçakçada da aynı şekildedir. *yaka* kelimesi bugünkü Türkiye Türkçesinde ve Çağdaş Türk Lehçelerinde kullanılan kelimelerdendir. *yaka* (EDPT 898), *yaka* (DLT I 189/2).

yaşmak “Başla birlikte yüzü kapatan örtü” anlamına gelmektedir (KE 29v12); *yaş-* (EDPT 976).

Eski Türkçe ve Orta Türkçede *yaş-* “örtmek, kapatmak, gizlemek” anlamına gelmektedir(KBS II 1086). *yaş-* + fiilden isim yapan *-mak* ekinin birleşmesiyle oluşmuştur (TDES 443).

yençük “Av için kullanılan bele bağlı küçük torba” anlamına gelmektedir(KE 35v14).

yeñg “Yen, elbise yeni” anlamına gelmektedir (NF 151/7); *yéñg* (EDPT 940), *yéñg* (DLT II 109/1). “Giysi kolu” (KBS II 1119).

yinçü “İnci” anlamına gelmektedir (ME 86/8); *yinçü* (EDPT 944), *yinçü* (DLT I 31/8).

Kaşgarlı Mahmud Türkçe söz başı “y-” sesinin Oğuzlar ve Kıpçaklar tarafından “c-” sesine çevrildiğini belirtmiştir. Türkçe *yinçü* kelimesi Oğuzca *cincü* şeklindedir. Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde rastlanmamakla birlikte günümüz Oğuz lehçelerinde, Türkmen ve Gagavuz Türkçeleri hariç *inci* olarak geçer (TÜSI I 1082). Kelime Çince “gerçek inci” anlamına gelen *çen-çu*’dan gelmektedir. Ancak, *çen-çu*’dan gelen Türkçe *yinçü* ses açısından tartışmaya açıktır (TDES 191).

yinçük “İncik” anlamına gelmektedir (ME 149/4).

yip “İp, pamuk” anlamına gelmektedir (NF 18/5, ME37/6, KE 39r1); *yip* (EDPT 870), *yip* (DLT I 158/7). *yip* biçimi başındaki “y”nin etkisi ile *yip* halini almıştır. Kökünü bilmemekle beraber Ana Türkçe de *yip* şeklinde olduğu anlaşılıyor. Kelime başındaki “y” sesi Ana Türkçeden kalma bir sestir (TDES 192).

yipek “İpek” anlamına gelmektedir (NF 245/16, MM 342/2, KE 12v14).

Bu kelime şekli Eski Türkçe ve Orta Türkçede yoktur. Clauson ipek için *torku~torko* kullanıldığını söyler (EDPT539). Eski Türkçe ve Orta Türkçede kullanımı görülmesi de Kıpçakçada *yipek* olarak kullanılır. <*yip* (>*ip* + (*e*)*k* küçültme ekiyle oluşmuştur (TDES 192).

yüzük “Yüzük, parmağa takılan” anlamına gelmektedir (NF 77/16, 192/2); *yüzük* (EDPT 986), *yüzük* (DLT III 18/26). Kelimenin kökeni *yüz* + *ük* (küçültme eki) şeklindedir. Türkçe *yüz* kökü Tuva, Hakas, Karagas lehçelerinde *çüs* şeklinde ve “eklem, mafsâl” anlamında kullanılmaktadır (TDES 462). Kelime Azeri Türkçesinde *üzük*, Türkmençe de *yüzük*, Kazakçada *jüzük* ~ *düzük* şeklindedir (EDPT 986).

9. Terzilikle İlgili Alet-Eşya Adları:

barcın “İpek kumaş” anlamına gelmektedir (NF 331/1); (EDPT 357/358), *barcın* (DLT I 1532).

Bu kelime Räsänen ve Clauson’un görüşlerine göre Farsça *ebreşim* kelimesinden ortaya çıkmıştır. Fakat bu görüşler yanlıştır. Çünkü DLT’deki *barcın* ile Farsça *ebreşim* arasından açıklanamayacak kadar fonetik ve morfolojik fark vardır: 1. *e* = *ø* olacak, 2. *br* arasına *-a-* girecek (türeyecek), 3. *-e* = *ø* olacak, 4. *-ş* > *-ç* olacak, 5. *ī* olacak, 6. *-m* > *-n* olacak (KBS I 113).

böz “Pamuklu bez, kumaş” anlamına gelmektedir (KE 18v8); *böz* (EDPT 389), *böz* (DLT I 21/17).

Talat Tekin günümüzde kullandığımız *bez*’i Eski Türkçe *böz*’e dayandırır. Hamilton, Eren ve Nişanyan *bez*’in Arapçadan gelmiş olabileceğini söyler. Gülensoy, *bez*’in Arapçadan geçmiş olabileceğini söyler ama Eski Türkçeye de *-z* > *-r* değişiminden önce geçtiğini söyler. Buradan da Türkçenin bilinmeyen zamanlarla Arapçadan etkilendiğini açıklar (KBS I 136/137).

igne “İğne” anlamına gelmektedir (KE 78v8); *igne* (EDPT 110), *yigne* (DLT II 3/23). Kıpçakçada *ine* ve *iñge* şekilleri kullanılır. Çağdaş diyaleklerdeki kullanılan biçimlerine göre *yigne*’nin başındaki “y” sesi sonradan türemiştir (TDES 187).

sındu “Makas” anlamına gelmektedir (NF 66/13, KE 181v19); *sındu* (EDPT 836), *sındu* (DLT I 418/15). Doerfer, kelimenin *sın-* “kırılmak” kökünden geldiğini söyler (TDES 364).

yüñg “Yün, pamuk” anlamına gelmektedir (NF 159/9); *yüñg* (EUTS 307), *yüñg* (DLT I 150/11). Kelimenin kökeni *yüñg* < *ünğ* şeklindedir (KBS II 1193).

10. Taşmacılıkla İlgili Alet-Eşya Adları:

kañğlı “Kağrı arabası (yük için)” anlamına gelmektedir(KE 106v19); *kañğlı* (EDPT 638), *kañğlı*(DLT III 379/6). “İki tekerlekli ilkel öküz arabası” (KBS I 451).

Kelimenin kökeni *kang* “yansımali ses” +*lı* eki ise isimden isim yapma eki olarak yer almaktadır. Anadolu diyalektlerinde bu kelime “kağrıca” şeklinde yer almaktadır (KBS I 451).

11. Genel Olarak Kullanılan Alet-Eşya Adları:

altun “Altın” anlamına gelmektedir (NF 109/7, KE 6r17); *altun* (EDPT 131), *altun* (DLT I 52/10).

Kelimenin kökeninin Moğolca *altan*’dan geldiğini söyleyenlerin yanında; Räsänen Türkçe *al* “kızıl” ve Çince *ton* “değerli metal” birleşiminden olduğunu söyler. Doerfer Türkçede *ton* diye hiçbir metalin geçmediğini söyleyerek buna karşı çıkmıştır (TDES 9/10). Talat Tekin kelimenin kökenini *al+tin* şeklinde verir (KBS I 67).

bakır “Bakır” anlamına gelmektedir (NF 215/16, KE 124r15) *bakır* (EDPT 317), *bakır* (DLT I 360/27). Kelimenin kökeni *bā* (yansımali ses) ile +*kır* ekinin birleşimiyle olmuştur (KBS I 105).

ırgak “Çengel, kanca” anlamına gelmektedir (NF 268/2, KE 249r17); *ırgak* (EDPT 216), *ırgak* (DLT I 145/1).

koğuş “Tabaklanmış deri” anlamına gelmektedir (KE 18v10); *koğuş* (EDPT 613), *koğuş* (DLT I 369/16).

kurğuşın - kurğuşun “Kurşun” anlamına gelmektedir (NF 247/17, KE 124r8); *koşun-korūğın* (EDPT 673), DLT’de *koşūn* (Oğuzlar) şeklinde geçer.

Kelime Eski Türkçe *kor* “zarar, ziyan” anlamındaki kelime ile +*go-ş+(ı)n* eklerinin birleşmesi şeklindedir (KBS I 574).

kümüş - kümüş “Gümüş” anlamına gelmektedir (KE 63r14, NF 109/7, MM 191/1) *kümüş* (EDPT 723), *kümüş* (DLT I 165/2).

Kelimenin kökeni Eski Türkçe *kū-* “saklamak, korumak” eylemi ile + *-m-üş* eklerinden oluşur (KBS I 395).

yarmak “Madeni para, sikke” anlamına gelmektedir (KE 73r11); *yarmak* (EDPT 969), *yarmak* (DLT I 20/13).

Sonuç

Bu çalışmada, Harezmi Türkçesi Dönemi eserlerinden *Mukaddimet’ül- Edeb, Kıssasü’l-Enbiyâ, Mu’inü’l- Mürîd* ve *Nehcü’l- Ferâdis*’de geçen alet-eşya adlarını tespit ederek başlıklar halinde sınıflandırdık ve bu adların anlamlarını, kökenini ve tarihsel sürecini ortaya koymaya çalıştık. Metinlerde geçen kelimeler 11 başlık altında incelenmiştir. Bu incelemeye göre: Tarımla ilgili 6, hayvancılıkla ilgili 11, müzikle ilgili 2, inşaatla ilgili 5, demircilikle ilgili 3, evle ilgili 37, savaş ve askerlikle ilgili 23, giyim - kuşam ve süsle ilgili 46, terzilikle ilgili 5, taşımacılıkla ilgili 1, genel olarak kullanılan alet-eşya adları olarak 7 kelime tespit edilmiştir.

Harezmi bölgesinin tarihsel gelişiminde çok çeşitli etnik unsurların yer alması ve bunların bölgeye katkıları yadsınamaz. Ayrıca Türklerin İslamiyet’i kabulü ile birlikte Türk dili üzerinde görülmeye başlayan Arapçanın etkisi dikkate alınması gereken bir husustur. Ancak bütün bunlara rağmen eserlerdeki Türkçe söz varlığının zenginliği ve kullanım alanlarının çeşitliliği; Türk dil, kültür ve medeniyetinin değer ve özelliklerinin yaşatılmakta olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Kısaltmalar

- EDPT : *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* bkz. (Clauson, 1972)
 EUTS : *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* bkz. (Caferoğlu, 2011)
 DLT : *Divânü Lugâti’t-Türk* bkz. (Atalay, 1986)
 DLTG : *Divânü Lugâti’t-Türk Grameri* bkz. (Nalbant, 2008)

KBS	: <i>Köken Bilgisi Sözlüğü</i> bkz. (Gülensoy, 2011)
KE	: <i>Kıyasü'l-Enbiya</i> bkz. (Ata, 1998b)
Kırg.	: Kırgız Türkçesi
Kzk.	: Kazak Türkçesi
ME	: <i>Mukaddimetü'l-Edeb</i> bkz. (Yüce, 1993)
MM	: <i>Muinü'l-Mürîd</i> bkz. (Toparlı&Argunşah, 2008)
NF	: <i>Nehcü'l-Feradis</i> bkz (Ata,1998a)
TDES	: <i>Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü</i> bkz. (Eren, 1999)
TETTL	: <i>Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı</i> bkz. (Tietze, 2002)
Tkm.	: Türkmen Türkçesi
TS	: <i>Tarama Sözlüğü</i> bkz. (Türk Dil Kurumu, 1996)
TÜSI	: <i>Türkçe Sözlük</i> bkz. (Parlatır, Gözaydın & Zülfikar, 1998)

Kaynakça

- Argunşah, M. & Yüksekaya Sağol, G. (2013). *Karahanlıca, Harezmece, Kıpçakça dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ata, A. (1998a). *Nehcü'l-Feradis dizin-sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (1998b). *Kıyasü'l-Enbiyâ C. I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (2014). *Çağatay Türkçesinin ilk devresi Harezme-Altın Ordu Türkçesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Atalay, B. (1986). *Divânü Lugât-î-Türk C. I-IV*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An etimological dictionary of pre-thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press
- Eckmann, J. (1995). *Nehcü'l-Feradis metin-tpkıbasım*. S. Tezcan ve H. Zülfikar (Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara.
- Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü C. I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nalbant, M. V. (2008). *Divânü Lugâtî't-Türk grameri-I isim*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- Parlatır, İ., Gözaydın, N. & Zülfikar, H. (1998). *Türkçe sözlük C. I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugatı*. İstanbul-Wien: Simurg.
- Toparlı, R. & Argunşah, M. (2008). *Muinü'l-Mürîd*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1996). *Tarama sözlüğü*. Ankara.
- Yüce, N. (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.